

Ο ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΝΤΕΤΕΡΜΙΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΤΟΥ 2000: ΕΝΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Θεοδώρα Σταθούλια, Μαρία Πουρνάρη

Ο Alvin Toffler, στο *Future Shock* (1970) αναφερόμενος στην πρακτική αναγκαιότητα αναζήτησης των σχέσεων που η τεχνολογία μπορεί να έχει με τις ανθρώπινες αξίες, εγκαινίασε μία στάση που έμελλε να αναδειξει μία εξαιρετικά σημαντική προβληματοθεσία. Η αναφορά είχε ως εξής:

“Στο Cornell και στο Institute for the Study of Science and Human Affairs στο Columbia, σε ό,τι αφορά τη σχέση της τεχνολογίας με τις αξίες, γίνεται μία απόπειρα να οικοδομηθεί ένα μοντέλο και να σχεδιαστεί ένα χρήσιμο παίγνιο που θα αναλύει την αλληλεπίδρασή τους”¹.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, το επιστημονικό ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε ως προς το πρόβλημα των αξιών και της σχέσης του με την τεχνολογία σήμανε την έναρξη ενός προβληματισμού, που προοιωνίζοταν τη διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης. Βασική παραδοχή της ήταν ότι η σχέση τεχνολογίας και αξιών είναι σχέση εγγενής.

Στην περίπτωση που δεχθούμε ότι

*“...σ’ ολόκληρη την ιδεολογία οι άνθρωποι και οι σχέσεις τους μας εμφανίζονται αναποδογυρισμένες, με το κεφάλι κάτω, σαν μέσα σε σκοτεινό θάλαμο...”*², η υπό διερεύνηση σχέση τεχνολογίας και αξιών θα μπορούσε να αποδοθεί με μαρξικούς όρους, ιδωμένη στο πλαίσιο ενός “υλιστικού περιβάλλοντος”.

Είναι όμως η σχέση τεχνολογίας και αξιών αυτή που καθορίζει τα φαινόμενα της νέας τεχνολογικής εποχής, και μπορεί να ερμηνευτεί το σύνολο των υλικών και διανοητικών σχέσεων στην αστική κοινωνία³ με την “προβολή της πραγματικότητας⁴, όταν μάλιστα η φιλοσοφία “χάνει τον κύκλο της αυτόνομης δράσης της”;⁵ Η η σχέση αυτή προκύπτει ως εσωτερική δομική σχέση της νέας εποχής, όπως συμπυκνώνεται στην έκφραση “κοινωνία των πληροφοριών”;

Η χρησιμοποίηση της σχηματικής αυτής απόδοσης του χαρακτήρα της νέας εποχής δεν αποσκοπεί στην προβολή του αφαιρετικού χαρακτήρα της έκφρασης "κοινωνία των πληροφοριών". Ακόμη δεν περιορίζεται στα χαρακτηριστικά που σηματοδοτεί η εποχή του διαδικτύου (Internet), όπως απλουστευτικά ίσως θεωρείται από ορισμένες επιστημονικές και πολιτικές πλευρές (Global Information Networks, Ministerial Declaration, Ministerial Conference, Bonn, 6-8 July 1997).

Η σημασία των υλικών σχέσεων αποκτά στις μέρες μας ιδιαίτερη βαρύτητα εφόσον οι κοινωνικοί καθορισμοί δεν προέρχονται πλέον αποκλειστικά από το δυαδικό σχήμα ατομική ιδιοκτησία - εργασία, αλλά διαμορφώνονται στο τοπίο της μετά-την-αγορά εποχής.

Έχει περάσει πολύς καιρός από το 1916, τότε που ο Φορντ έστειλε "στρατό κοινωνικών λειτουργών στα σπίτια των προνομιούχων (κυρίως μεταναστών) εργατών, ώστε να βεβαιωθεί ότι ο νέος άνθρωπος, ο άνθρωπος της μαζικής παραγωγής, είχε τη σωστή ηθική ακεραιότητα, την οικογενειακή ζωή και την ικανότητα για προσεκτική (για παράδειγμα μη αλκοολική) και λογική κατανάλωση, ώστε να ανταποκριθεί στις συλλογικές ανάγκες και προσδοκίες"⁶.

Εξάλλου, ακόμη πιο μακρινή μοιάζει να είναι η εποχή που την χαρακτήριζε η δεσπόζουσα, τότε, πεποίθηση πως το μέλλον το καθορίζουν, όχι μόνον με αναγκαίο αλλά και επαρκή τρόπο, οι νόμοι του κεφαλαιοκρατικού ανταγωνισμού.

Η θέση του πληροφοριακού τρόπου ανάπτυξης, που επιχειρεί να στοιχειοθετήσει η παρούσα ανακοίνωση, υιοθετεί ως βασικό αναλυτικό εργαλείο την ένταξη της τεχνολογίας της πληροφορίας στο συνολικό ιστορικό πλαίσιο των υλικών και διανοητικών σχέσεων. Η επεξεργασία της πληροφορίας συνιστά θεμελιώδες χαρακτηριστικό του κυρίαρχου τεχνολογικού ντετερμινισμού, με τρόπο ώστε η τεχνολογία να ορίζεται ως αυτόνομη και καθοριστική και όχι ως μέσο, όπως θα ήθελε η άποψη της "κυριαρχίας στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή" μέσω της "υιοθέτησης των στόχων της λογικής και της αποτελεσματικότητας"⁷.

Η εισαγωγή της διάστασης του τεχνολογικού ορθολογισμού (Marcuse) ως κυρίαρχου χαρακτηριστικού της κοινωνικής και οικονομικής ζωής ακόμα και υπό το φως μιας ταξινομικής προσέγγισης, όπως αυτή των M. R. Smith και L. Marx,⁸ ορίζει τον τεχνολογικό ντετερμινισμό σε κανονιστικό (normative) πλαίσιο.

Η παρούσα εισήγηση, επιχειρώντας τη σύνδεση του ιδεολογικού περιεχομένου της πραγματιστικής στάσης του τακτικισμού με τον τεχνολογικό ντετερμινισμό μέσω ενός μεθοδολογικού παραδείγματος, υιοθετεί την κανονιστική προσέγγιση του "τεχνολογικός ντετερμινισμός" αναδεικνύοντας ωστόσο, την ανεπάρκεια της συμβατικής χρήσης του.

Η βασική παραδοχή του εν λόγω μεθοδολογικού παραδείγματος είναι η θέση ότι κάθε κοινωνικό ή οικονομικό φαινόμενο δεν χάνει την ιστορικότητα και την

πολυ-πολιτισμική διάστασή του, αν θεωρηθεί ότι διέπεται από μια εσωτερική, δομική συνοχή. Σ' ένα μεθοδολογικό σχήμα η πληροφορία και η τεχνολογία της πληροφορίας κινούνται ως ενδιάμεσοι φορείς στο σύνολο των οικονομικών φαινομένων και καθοδηγούν την ολοκλήρωση αυτού που ονομάστηκε "παγκόσμια οικονομία υψηλής τεχνολογίας"⁹. Η παγκοσμιοποίηση πραγματοποιείται μεταβαίνοντας από "μία οικονομία που βασίζεται σε υλικά, ενέργεια και εργασία, σε μια άλλη που βασίζεται στην πληροφορία και την επικοινωνία"¹⁰.

Περνώντας από την τεχνολογική ανεργία του Κεύς στους τεχνολογικούς υποτιπιστές της επιστημονικής φαντασίας, το καταστάλαγμα του δυναμικού συμβολισμού του νοήματος της τεχνολογίας έγινε μέρος της κοινωνικής εμπειρίας και στοιχειοθέτησε σταδιακά τη βεβαιότητα της ήττας της κοινωνικής αντίστασης. Ένας ιδιότυπος ιδεολογικός πραγματισμός έθεσε σε λειτουργία ένα επιστημονικό σύστημα αξιών και συσχετισμών που θέλησε να υποτάξει το μέλλον της ανθρωπότητας στην τεχνολογική υπεροχή των κρατών.

Μια πολύ χαρακτηριστική περιγραφή του μέλλοντος στη μεταφορντική εποχή περιγράφεται στο βιβλίο του Rifkin, Το τέλος της εργασίας από τον Στήβεν Ρόουτς της Morgan Stanley ως εξής:

*"η αμερικανική οικονομία γνωρίζει τώρα για πρώτη φορά από τη δεκαετία του 1960 μια ανάκαμψη, οφειλόμενη στην παραγωγικότητα και στην αύξηση της αποτελεσματικότητας που επιτελέστηκαν με την εφαρμογή της τεχνολογίας της πληροφορικής"*¹¹.

Όλοι όσοι μοιράστηκαν την προσδοκία ότι η τεχνολογική επιτυχία στηριζόμενη στην πληροφορική θα έδινε λύσεις σε όλα τα προβλήματα που η μακρά βιομηχανική εποχή άφησε πίσω της, επινόησαν νέους τρόπους σκέψης, όπως το reengineering, που έμοιαζαν να οδηγούν τις επιχειρήσεις σε διαφορετικούς δρόμους οργάνωσης. Οι νέες αυτές αντιλήψεις στο πλαίσιο του μεθοδολογικού παραδείγματός μας θα μπορούσαν να ενταχθούν σχηματικά ως "συσσωρευτικές αξίες" (accumulative value).

Ο συγγραφέας του Reengineering Revolution, M. Hammer, για παράδειγμα, προέτρεπε τους αναγνώστες του να χρησιμοποιήσουν ακόμη και το βιβλίο του ίδιου ως ελβετικό μαχαίρι, ως χρήσιμο εργαλείο, που "δεν είναι ανάγκη να διαβαστεί ... σε μια ευθεία σειρά, από την αρχή μέχρι το τέλος",¹² αλλά εκείνα μόνο τα τμήματά του που ενδιαφέρουν τον αναγνώστη.

Απόψεις αυτού του είδους δεν μπορεί παρά να προδίδουν την υποτίμηση της θεωρίας, του ολιστικού χαρακτήρα της, καθώς και της συσσωρευτικής αξίας που αποκτά όταν εμπλουτιστεί με την παραδοχή της θεώρησης του όλου ως συστήματος αλληλεξαρτώμενων πλευρών. Στην περίπτωση αυτή

*"ο σχεδιασμός της επιχειρηματικής δραστηριότητας δίνει μορφή στο σχεδιασμό των εργαλείων και στο είδος των ανθρώπων που απαιτούνται..."*¹³

Κατ' αυτόν τον τρόπο, ενώ οι τεχνολογίες και η τεχνολογία της πληροφορίας κινούνται ως ενδιάμεσοι φορείς στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας της υψηλής τεχνολογίας, οι συσσωρευτικές αξίες, σύμφωνα με την υπόθεση εργασίας μας, συνιστούν θεωρίες που αντλούν τη δυναμική τους από την ολοκληρωτική αποδοχή της ιδεολογίας του πραγματισμού. Στο σύγχρονο παίγνιο των πολιτικών κινήσεων που υπαγορεύει ο τακτικισμός, οι αξίες αυτού του είδους συμβάλλουν ως περιφερειακά αλλά σημαντικά σχήματα διαμορφώνοντας τις κοινωνίες του 2000, οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κοινωνίες ενσωμάτωσης αλλά και αποκλεισμού - όταν οι φυσικοί σύμμαχοι όσων αδυνατούν να ενταχθούν, χάνουν τη διαπραγματευτική δυνατότητά τους εντός των ορίων της ιδεολογίας που υπαγορεύει ο τακτικισμός.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι τεχνολογικές αλλαγές δεν συνιστούν "ενοποιημένη διαδικασία" (unified process)¹⁴ και επιπλέον

*"... η ιστορία της τεχνολογίας αντιμετωπίζει ένα περιβάλλον γεμάτο από απροσδιοριστίες... υπάρχει ένα ριζοσπαστικό άνοιγμα ερωτημάτων σχετικά με την επιστημολογία, τη μέθοδο, τη σημασία, τη ρητορική, τη συναγωγή και τα τεκμήρια, που θα μπορούσε να προοιωνίζεται έλλειψη συνοχής στους επιμέρους επιστημονικούς κλάδους."*¹⁵

Η αδιαμφισβήτητη αυτή διαπίστωση ως προς την έλλειψη συνοχής, ωστόσο, δεν εμποδίζει την ολοκλήρωση του μεθοδολογικού παραδείγματος σε δύο θεματικές φάσεις. Πρόκειται για φάσεις "ήπιας" (soft) μεθοδολογίας, με την έννοια ότι δίδεται προτεραιότητα στην ποιοτική αξιολόγηση των στοιχείων της κοινωνικής πραγματικότητας και όχι στην ποσοτική, όπως θα ίσχυε στην περίπτωση που η θεώρηση του θέματος αντλούσε το περιεχόμενό της από περιπτώσεις, αριθμούς και τάσεις.

Η πρώτη φάση αφορά στην διατύπωση πως:

"η πληροφορία αυτή καθεαυτή γίνεται παραγωγική δύναμη, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εργατικής αναπαραγωγής, εντασσόμενα στην πολιτιστική ικανότητα της εργατικής δύναμης να επεξεργάζεται πληροφορία, γίνονται σημεία κλειδιά για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων".¹⁶

Αυτή η διερεύνηση των αλλαγών, σε ό,τι αφορά τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εργατικής αναπαραγωγής, που καταλήγει στη διαπίστωση ότι η πληροφορία εντάσσεται στο πεδίο της εργασίας μέσω πολιτισμικών χαρακτηριστικών, οδήγησε στη θεώρηση της νέας κοινωνίας ως "κοινωνίας των 2/3" - έκφραση που δεν μπορεί ενδεχομένως να αποδώσει την ευρύτητα και το βάθος των κοινωνικών αλλαγών που επισυμβαίνουν, όταν η πληροφορία δεν μπορεί να ενταχθεί στην παραγωγική διαδικασία.

Η δεύτερη θεωρητική φάση του παραδείγματός μας είναι η θεώρηση της ιστορικότητας της οικονομίας της πληροφορίας ως ολότητας που επιτυγχάνεται

μέσα από τη σύνθεση των διαφορετικών διαρθρώσεων της πληροφορίας και την κατανόηση των επιμέρους συστατικών στοιχείων της.

Επομένως, η εισαγωγή του "πολιτισμού της πληροφορίας"¹⁷ (culture of information) προσθέτει κάτι πολύ σημαντικό: το ειδικό βάρος μιας ιστορικής εργασιακής επιλογής που γίνεται ερήμην των κοινωνικών εταίρων. Εδώ, η έκφραση "πολιτισμός της πληροφορίας" δεν θα έπρεπε να εκλαμβάνεται ως πρόβλεψη των μελλοντικών κοινωνιών, αλλά ως η οικονομία του μέλλοντος της αποκεντρωμένης εργασίας, όταν αυτή οργανώνεται είτε με τη μορφή "ηλεκτρονικών χωριών", όπως συμβατικά την ορίζει ο Α. Toffler, είτε με τη μορφή μερικής απασχόλησης, απομακρυσμένης από τους χώρους σύνθεσης, αξιολόγησης και αξιοποίησής της, είτε τέλος με τη μορφή ενός ιδιότυπου εργασιακού πολυκερματισμένου "φασόν" περιβάλλοντος πολλών μικρών παραγωγικών μονάδων.

Αν η μετανάστευση των κοινωνικά αποκλεισμένων στις φτωχές νότιες χώρες έχει συμβάλει στη διεθνοποίηση των τραπεζών,¹⁸ η "εσωτερική μετανάστευση" της τεχνολογίας της πληροφορίας σε χώρους που είναι εργασιακά ουδέτεροι θα λειτουργήσει κανονιστικά, αλλά πάντα σε σύνδεση με την παγκόσμια αγορά. Χαρακτηριστικά της τελευταίας πρόκειται να είναι η διεθνοποίηση της ατομικής εργασιακής συνεισφοράς σε μια γραμμή παραγωγής προστιθέμενης αξίας (value-added) πληροφοριακών και τεχνολογικών αξιών, ενώ οι επιστήμονες των *εικονικών παραγωγικότητων* θα αποτελέσουν τον προθάλαμο της ιδεολογικής ουδετερότητας. Ήδη σήμερα, στο χώρο της εκπαίδευσης μπορεί κανείς να συναντήσει περιπτώσεις αφαίρεσης της ιστορικής και ιδεολογικής διάστασης της τεχνολογίας.

Οι κοινωνίες του 2000 θα είναι κοινωνίες της πληροφορίας κανονιστικές ως προς την παραγωγική διαδικασία, εφόσον η νέα μορφή εργασίας συνδέεται με την πληροφορία ως "παραγωγική δύναμη". Παρ' όλα αυτά η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, το πραγματικό και το δυνατό μας δείχνει ότι η τεχνολογική διάσταση δεν είναι απλώς οργανωτική ή λογική απόρροια κάποιων ανθρώπινων πράξεων.

Ο ιδεολογικός πραγματισμός, που ενέπνευσε τα κινήματα ελευθερίας και δικαιοσύνης ιδιαίτερα σε στιγμές ήττας, σήμερα ενσαρκώνεται με τον καλύτερο τρόπο στο χώρο της τεχνολογίας και δεσπόζει ως κυρίαρχη καθημερινή στάση. Η τεχνολογία θα πρέπει, ωστόσο, να ιδωθεί και πάλι μέσα από τον ορίζοντα της ιστορίας, οπτική που δεν μπορεί να διασφαλιστεί από τον ιστορικού υποκειμένου και των σχέσεών του με την εργασία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Toffler, A., (1970) *Future Shock*, Macmillan, London, σ. 397.
- ² Μάρξ, Κ., Φ. Εγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Η αντίθεση του υλισμού με τον ιδεαλισμό, μτφ. Αναγνωστίδης, σ. 18.
- ³ Εχει παραφραστεί η έκφραση των Μάρξ-Εγκελς "η αστική κοινωνία αγκαλιάζει το σύνολο των υλικιών σχέσεων των απόμων μέσα σ' ένα καθορισμένο στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων".
- ⁴ Ό.π., σ. 19.
- ⁵ Ό.π., σ. 19.
- ⁶ Harvey, D., (1989), *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Cambridge.
- ⁷ Ellul, J., (1964), "The Technological Society" στο Merritt Roe, Smith and Leo Marx (1994) (εκδ.), *Does Technology Drive History?*, MIT Press, London
- ⁸ Η αναφορά γίνεται για το βιβλίο *Does Technology Drive History?*
- ⁹ Rifkin, Jeremy, (1996), *Το Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της*, Νέα Σύνορα-Αιβάνης, Αθήνα
- ¹⁰ Ό.π., σ. 415.
- ¹¹ Ό.π., σ. 193.
- ¹² Hammer, M., (1995), *The Reengineering Revolution*, Harper Collins, London.
- ¹³ Ό.π.,
- ¹⁴ Scranton, P., (1995), "Determinism and Indeterminacy in the History of technology", στο *Does technology drive history?*, σ. 157.
- ¹⁵ Ό.π., σ. 149
- ¹⁶ Castells, Manuel, (1991) *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-regional Process*, Blackwell, Oxford, σ. 20.
- ¹⁷ Lyon, David, (1989), *The Information Society Issues and Illusions*, Polity Press, Cambridge.
- ¹⁸ Karafolas, Symeon, *Le Role de l'Emigration dans L' Internationalisation des Banques, (Quatre Cas: Espagne, Grece, Italie, Portugal)*, Universite de Lyon, U.E.R. Sciences Economiques et de Gestion.